

ГЕНЕЗИС КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНУ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

РАДЧЕНКО

**Оксана
Олександрівна,**

магістр державного управління, аспірант кафедри соціальної та гуманітарної політики Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України, м. Харків.

Анотація: у статті досліджуються класичні підходи та концепції до розуміння сутності феномену публічної влади. Досліджується ресурсна структура публічної влади та проблеми легітимації системи органів публічної влади країни як одного з ключових факторів державотворення.

Ключові слова: публічна влада, типологія політичної влади, легітимність, легітимізація, органи публічної влади, державне управління.

УДК 342.3:316.47-029.9

Постановка проблеми. Перша чверть століття розвитку української незалежної держави виразно свідчить про недосконалість існуючої системи влади та її розуміння вітчизняними політиками, громадськими діячами та суспільством в цілому. Це проявилось, в першу чергу, в еkleктичних спробах практичного втілення непродуманих моделей системи публічної влади та владних відносин, що, врешті-решт, призвели до інституційного колапсу в державі. Особливо яскраво це підтвердили події планетарного рівня відголосу кінця 2013 – початку 2014 рр, які вже увійшли в новітню всесвітню історію як Революція Гідності, що в основі своїй мала широке суспільне невдоволення всією системою публічної влади та владних відносин в Україні. Сьогодні мало хто сумнівається, що існуюча вітчизняна система влади не відповідає як генетично-ментальному коду українського народу, так і сучасним глобалізаційним викликам демократичного розвитку людської цивілізації.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Все це вимагає нових наукових підходів як до оцінки пройденого шляху, переосмислення соціально-політичних, економічних та духовних проблем, що з усією очевидністю постали перед українською державою, суспільством, кожним громадянином, так і до вироблення науково обґрунтованих шляхів подальшого просування нашої молоді демократичної держави у майбутнє. В Україні широко відомі дослідження феномену публічної влади таких дослідників як В. Бакуменко, О. Білий, О. Валеvський, О. Крюков, О. Радченко, В. Реbкало, І. Кресіна, В. Погорілко, С. Телешун, Ю. Шайгородський та ін.

Сучасне глобалізоване світове співтовариство проводить активний пошук нових орієнтирів, парадигм, ціннісних підвалин людського розвитку. Як зазначає К. Баранцева, "відродження нашої держави, набуття нею державної зрілості за умов глобалізаційних процесів актуалізує ще одну багатогранну проблему нашого суспільства, яка поки-що залишається проблемою болючою, – проблема влади в її соціально-філософському змісті" [1].

Курс на розбудову демократичної системи влади, чітко викристалізований Євромайданом, ставить перед науковцями й політичними діячами невідкладне завдання формування нового типу владно-суспільних взаємовідносин та передбачає радикальні ціннісні зміни культурно-духовного, соціально-політичного та ментально-психологічного середовища українського соціетального простору. Принципово новим мусить бути й сам дискурс щодо влади і демократії, спрямування якого має бути націленим на формування нової філософії публічної влади в нашій державі, що мала б відповідати вимогам етноконфесійної багатоманітності та регіональної полікультурності, накладених на європейські толерантність та консолітаційність. Якщо ж зважити на притаманні українській політичній та науковій спільноті «романтизованість» та «розосередженість» владного дискурсу [2, с. 102-104] стає цілком зрозумілим важливість звернення до "витоків" наукового розуміння феномену влади, її ідіоматичних характеристик, конструктів та концептуальних моделей демократії як найбільш справедливої форми організації політичної влади, що й становить **мету даної статті.**

Виклад основного матеріалу: Поняття “влади” (англ. – power) безпосередньо походить від латинського “potere” – бути в змозі, могли, мати можливість [3, с. 27]. Влада і держава, за такого розуміння, в багатьох мовах світу є синонімами у прямому, лінгвістичному сенсі. Так, англійське “the power” означає і владу як таку, і державу; французьке “le pouvoir” – це не тільки влада, але й одночасно центральний уряд; чеське “vlást” означає батьківщину, а “vlada” – уряд.

Історія дала велику кількість типів влади – від сімейної, родової, влади сили, духовно-міфологічної до організаційно-формальної, економічної, політичної, державної. Останні два типи влади є певною дихотомічною парою, в якій відбувається постійна боротьба та перетікання одного типу влади в інший. Адже Політична влада розглядається як реальна спроможність певної суспільної спільноти (стану, класу, прошарку, групи, харизматичного індивіда) реалізовувати свою волю по відношенню до інших членів суспільства в політиці й правових нормах. Виконання цього імперативу є можливим лише за умови оволодіння суб’єктом політичної влади механізмів та інструментарію політики й права, а це можливо виключно в системі державної влади, котра єдина володіє монополією на нормативно-правове регулювання, соціальне панування та легальний примус (фізичний, економічний, соціально-психологічний, тощо, закріплені в системі ідеологічних та правових норм держави). Саме тому кожен суб’єкт політичної влади завжди намагається якщо не перейти у статус суб’єкта влади державної, то, принаймні, мати важелі впливу на неї.

По суті, влада виявляється фундаментальною соціальною реальністю, з якої може бути виведена вся решта феноменів людського життя [4, с. 8]. З точки зору феноменології влади заслуговує на увагу думка С. Кримського [5, с. 178-188], який наділяє владу проявами «нерозчинності» в ролі якої виступають національно-культурні архетипи та певні «флексії» (на відміну від рефлексії, котра утворює теорію) у вигляді метаісторичних інваріантів та ідіом, які, власне, й формують суспільно-політичний простір [5, с. 138-139].

Все це складає собою теоретичне підґрунтя для розробки відповідних концепцій, парадигм, теорій та моделей організації владних відносин, інститутів та форм їх взаємодії і співіснування. Слід зазначити, що фактично всі теорії та парадигми політики побудовані на розумінні того, що саме владно-суспільні відносини між громадянами, суспільними групами та політичними акторами становлять сутність державного буття, визначають характер і методи боротьби за державну владу, а також форми й методи її здійснення в державі, та, врешті-решт, визначають характер політичної сфери суспільства. На жаль, в Україні цьому не приділялося належної уваги як в теоретичному, так і в практичному плані. Відтак в українському суспільстві понад двадцять років всі можливі моделі розбудови владних відносин і структур базувалися виключно на радянському підґрунті розуміння влади з його автократичною централізацією ухвалення державно-владних рішень, монополізмом, домінуючим етатизмом тощо. Абсолютно ігнорувалися генетичний код та ментальні орієнтації українського народу, тисячоліттями традиційно орієнтовані на домінування самоврядних форм організації влади.

Українські політики фактично ігнорували конституційне положення щодо народу як головного суб’єкта влади, намагаючись сконцентрувати якомога більше влади в окремих політичних інститутах та їх органах, що є лише похідними хоча й безпосередніми суб’єктами політичної влади, покликаними здійснювати регулювання та управління різними сферами соціальної життєдіяльності у відповідності до інтересів та прагнень єдиного суб’єкта державної влади – народу. Вітчизняні політики частіше забували про народ, використовуючи наявні у своєму розпорядженні засоби влади (регулювання, координація, контроль, легальний примус, фінансові репресії тощо) для задоволення вузькокланових, вузькопартійних тощо інтересів.

Політична наука характеризується значним розмаїттям концептуальних підходів до розуміння й тлумачення сутності політичної й публічної влади. Охарактеризуємо найбільш відомі з таких підходів.

Класовий підхід розглядає владу як продукт середовища соціального конфлікту. К. Маркс та Ф. Енгельс аналізуючи соціально неоднорідне суспільство головну увагу приділяли економічній нерівності, поділяючи людей на такі, що мають засоби виробництва, та тих, хто вимушений на них працювати. Німецькі основоположники "наукового комунізму" першими висунули поняття "соціальна влада", вершиною якої визначили владу політичну та державну. В. Ленін продовжив логіку влади як продукту соціальної нерівності, розглядаючи її вже виключно в контексті відносин панування одного соціального класу над іншим.

Ідеї нерівності та ієрархічності державноорганізованого суспільства в інтерпретації Ф. Ніцше, І. Фіхте, Х. Ортеги-і-Гассета, Р. Арона, В. Парето, Г. Моски (а також, у великій мірі, С. Франка, М. Бердяєва та інших представників російського «срібного віку» та українських дослідників різного ідеологічного та філософсько-методологічного спрямування: В. Липинського, Д. Донцова, Є. Маланюка, І. Лисяка-Рудницького тощо) лягли у підґрунтя *потенційно-вольового підходу*. У рамках цього підходу політична воля харизматичного лідера як здатність чи можливість нав'язувати свою волю суспільству та окремим індивідам обумовлює його владу та виступає рушійною силою впорядкування суспільної життєдіяльності. Зокрема, Макс Вебер розглядав владу в контексті відносин панування та підкорення як здатність індивіда-суб'єкта політики реалізовувати свою волю навіть у разі спротиву інших індивідумів. Продовжуючи логіку М. Вебера щодо сприйняття влади, П. Сорокін розглядає владу як підпорядкування суб'єктів діяльності [7, с. 59]. Е. Дюркгейм висловлюється з цього приводу більш категорично, назвавши примусовість влади "характерною рисою даного соціального явища" [Там же, с. 32].

Психологічний підхід спирається на розуміння влади як психологічної потреби, що міститься у підсвідомості людей. Густав Юнг навіть поставив питання щодо існування певної субстанції – психічної енергії. Зігмунд Фрейд прагнення влади розглядав як форму трансформації сексуальної енергії, Чезаре Меррієм – як домінуючу рису людської психіки і свідомості, що визначає форми політичної активності людини, Жан Лакан – як наслідок підсвідомого сприйняття певних мовно-семіотичних символів.

Самостійним підвидом психологічного є *біхевіористичний підхід*. Біхевіористи (Л. Дюгі, Б. Едельман, Дж. Кетлін, Г. Лассуелл, С. Моско-вічі та ін.) виводили відносини влади з природи людини, акцентуючі увагу на мотивах поведінки людей у відносинах влади. Владу, за такого підходу, є позаморальною категорією, вона виступає вихідним пунктом і кінцевою метою політичної діяльності, спрямованої на підкорення своїй волі інших. Так, Л. Дюгі стверджував про психологічну необхідність "суспільної волі" підкорятися індивідуальній волі "найсильніших". Б. Едельман гіпнозизм вождя у його взаєминах з суцільними масами вважав головною причиною їх психологічного підкорення, а К. Хорні схильність до політичного підкорення вбачав у підсвідомих страхах, народжених ворожим для індивіда соціальним середовищем.

Антропологічний підхід (найбільш відомі представники: І. Ейдман, К. Лоренц, У. Мак-Дугал, В. Троттер, А. Фет, та ін.) йде ще далі за біхевіористів й виводить витoki влади з глибин генної природи людини, її інстинктів та потреб. За У. Мак-Дугалом, індивід наділений вітальною енергією, що проявляється у «горме» – інтуїтивній силі, що рухає людиною та реалізовується у дії інстинктів.

Спираючись на природну вимогу задоволення людських інстинктів, що формують потребу в отриманні певного матеріального чи психоемоційного ресурсу життєдіяльності та, як цілепокладання щодо її реалізації – інтерес або мотив як спонукання до дії із задоволення інстинктивної потреби у відповідному ресурсі життєдіяльності [8, с. 276 – 277] представники цього підходу виводять владу як спроможність одних задовольнити природні інстинктивні потреби інших. Адже щоденна потреба у більш чи менш дефіцитних ресурсах обумовлює як постійну соціальну кооперацію з іншими членами спільноти (здобути ресурси з навколишнього середовища), так і одночасно боротьбу з ними ж (перерозподілити отримані з навколишнього середовища

ресурси на свою користь). Цей механізм здобуття ресурсів життєдіяльності ніколи не дасть «збою», адже й він сам обумовлений біологічно інстинктами соціальної солідарності та жаги влади (внутрішньовидової агресії за К. Лоренцом [9] або боротьби за соціальний статус за І. Ейдманом).

Розвитком антропологічного підходу можна назвати доволі відому *концепцію обміну ресурсами* (П. Блау, Б. Рей-вен, К. Хайнінгс, Д. Хіксон та ін), яка так само розглядає ситуацію нерівномірного розподілу ресурсів життєдіяльності між учасниками соціальних відношення, що обумовлює їх надлишок у одних індивідів та викликає їх гостру потребу у інших. Таким чином влада розглядається як функція залежності індивіда від розподілу ресурсів, коли власники дефіцитних ресурсів можуть в обмін на бажану поведінку поступитися їх частиною тим, хто того потребує, трансформували, таким чином надлишки ресурсів життєдіяльності у владу.

Інструментальний підхід ототожнює владу із засобами її реалізації та базується на ідеях Н. Макіавеллі (який зосереджував увагу на різноманітних інструментах захоплення та утримання влади), Т. Гоббса (який розглядав владу як форму легального примусу), Ч. Мерріама (який назвав владу "силовим розпредметненням"). Їхні сучасні послідовники – Д. Кетлін, Г. Моргентгау тлумачать владу як силовий вплив політичного суб'єкта, що контролює певні ресурси життєдіяльності та за необхідності застосовує безпосереднє насильство.

Системний підхід (Г. Алмонд, К. Дойч, Д. Істон, Т. Кларк, М. Крозьє, Т. Парсонс та ін.), на протигагу від попередніх характеризується розумінням влади як похідного атрибуту від політичної системи суспільства, її інститутів та процедур, фактично ігноруючи індивідуальні психологічні й ментальні особливості та відносини. Так, піддаючи політику системному аналізу, Толкотт Парсонс включав до політики, з одного боку, соціальний механізм, що складається з вибору колективних цілей, прийняття рішень та залучення необхідних для досягнення цілей ресурсів, а з іншого – інституційну структуру забезпечення цього механізму з трьома об'єднаними компонентами: інститути лідерства, органи влади, норми й правила, які регламентують відповідну активність [10, с. 30-31].

Системний розгляд феномену влади відбувається на трьох основних рівнях:

- мікрорівень індивіда та його функціональної ролі в суспільстві, політичних взаємодій, механізмів і процедур його участі як суб'єкта владних відносин у формування та реалізації політичної й державної влади.

- мезорівень невеличких соціальних груп – від родини, навчальних та виробничих груп, організацій, установ та інституцій громадянського суспільства, де влада реалізується як на рівні безпосередньо цих мікросистем, так і в контексті взаємовідносин і взаємодії з іншими організаційними структурами суспільства та органами публічної влади;

- макрорівень глобального та національного державноорганізованого суспільства, де влада як відповідна властивість макросоціальних систем виступає способом організації соціального життя, умовою функціонування політичних систем та засобом ухвалення державно-управлінських рішень.

Комунікативний підхід (Ю. Габермас, К. Дойч, Н. Луман, М. Роджерс), є одним з варіантів системного, що розглядає владу як засіб соціального спілкування та інформаційно-комунікативної взаємодії. За такого тлумачення влада виступає механізмом подолання перманентних протиріч між необхідністю впорядкування соціальної життєдіяльності в суспільстві та різноманітним інтересів членів суспільства, регулювання індивідуально-групових конфліктів та забезпечення ціннісної, політичної, соціальної та виробничої інтеграції суспільства.

Реляціоністський підхід (лат. relatio — донесення) характеризує владу як специфічні відносини між її безпосередніми суб'єктами (індивідуумами, групами, партіями, іншими інституціями) як між агентами або партнерами, де один з агентів впливає на іншого, мотивуючи його до зміни поведінки. При цьому реляціоністська влада реалізується у двох основних форматах.

Перший формат (Р. Дал, Б. Рассел, Д. Ронг та ін.) має місце за умови асиметрії владних відносин між суб'єктом і об'єктом влади і характеризується наявністю політичного (владного) тиску з боку одного актора на іншого, що чинить певний опір. За таких умов суб'єкт влади різноманітними адміністративними ресурсами намагається придушити опір її об'єкта, а об'єкт – позбутися владного тиску.

Другий формат (Д. Картрайт, Дж. Френч, Б. Рейвен та ін.) проявляється за умови відносної чи абсолютної рівності між суб'єктами влади, де основна увага приділяється не окремим актам владних взаємовідносин а сукупності рольових взаємодій. При цьому в силу постійної трансформації сфер впливу характерною є перманентна змінюваність ролей учасників соціально-владної взаємодії.

Отже, феномен державної влади як певної онтологічної субстанції та первісної матриці впорядкування, регулювання й управління соціальної життєдіяльністю суспільства, широко розглядається різними науковими школами під різними кутами зору. З позицій науки державного управління можна погодитися з авторами монографії "Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми", які стверджують, що "влада – це спроможність до підпорядкування собі суб'єктів діяльності" [11, с. 6]. Більш широке трактування дає Енциклопедія державного управління: це можливість особи, соціальної групи, інституту, організації провадити свою волю через певні засоби та канали впливу на діяльність і поведінку людей, їх спільності. Сутнісно владою є відносини управління (керівництва), панування, підпорядкування, покори.

Влада – це багатогранне суспільно-політичне і правове поняття, яке може мати такі значення: 1) відносини між людьми, коли одні керують, а інші підкоряються; 2) здатність досягати поставленої мети; 3) спроможність соціально-політичної системи забезпечувати виконання прийнятих нею рішень; 4) спосіб самоорганізації людської спільноти, заснованої на розподілі функцій управління і виконання; 5) можливість і здатність провадити свою волю. [12, с. 90].

Дослідивши найбільш поширені концепції влади, коротко зупинимося на аналізі форм і структури влади. В історичному ракурсі одне з найгрунтовніших досліджень форм влади здійснив М. Дюверже. Проаналізувавши генезис державноорганізованих суспільств він виокремив такі історичні форми влади:

– анонімну, "розпорошену" серед усіх членів примітивного суспільства (ця влада є потестарною та носить виключно неполітичний характер);

– індивідуалізовану, що виникає внаслідок ускладнення процесів життєдіяльності та виникненням поділу праці (ця влада може бути як потестарною так і політичною, саме так великі керманічі збирали під свою персону окремі держави та цілі імперії);

– інституціоналізовану, яка покладається на знеособлені інститути, що покликані виконувати функції соціального регулювання та управління життєдіяльністю суспільства (це вже є класична публічно-державна влада);

– наддержавну – владу глобальних суб'єктів світових політичних процесів, транснаціональних корпорацій та фінансово-промислових груп, міждержавних політичних чи інших об'єднань тощо, що мають загальнопланетарний вплив (наддержавна та власне політична в найширшому значенні влада) [13, с. 140-216].

У контексті постсучасності політична влада є найбільш бажаною метою діяльності будь-яких акторів політичної системи, оскільки інструменти, механізми та засоби владної діяльності тісно пов'язані із суттєвими можливостями доступу до різноманітних ресурсів життєдіяльності. Зрозуміло, що за таких умов суспільні групи, які можуть фінансувати політику, утримувати організаційну структуру, контролювати засоби масової інформації, прагнуть до монополізації свого політичного впливу в суспільстві та "приватизації" ключових державних і політичних посад. Як сказав М.Фуко, будь-яка влада намагається ствердити свою реальність як таку, що продукується віковичною та всеохоплюючою трансцендентальною основою [14, с. 98].

Важливу роль у структурі влади відіграють її ресурси, що у розширеному тлумаченні означають всі можливі засоби, за допомогою яких суб'єкт влади (державний

чи політичний діяч, владна, політична, фінансово-промислова група тощо) можуть використати для примусу, переконання або заохочення інших до бажаних соціальних дій, а у вузькому називають адміністративним ресурсом або інструментальними засобами забезпечення владного впливу суб'єкта на об'єкт влади.

Владні ресурси, що у своїй сукупності можуть бути використані в адміністративній діяльності, інколи називають ще адміністративним ресурсом. Причому використання адміністративних ресурсів може бути як позитивним – сприятливим для суспільного розвитку – так і негативним, навіть злочинним у випадку, коли їх застосування відбувається всупереч конституції та законодавству й наносить шкоду державі, суспільству, господарчим суб'єктам, суспільним групам та окремим громадянам.

До традиційних ресурсів влади можна віднести:

- матеріальні або утилітарні (фінансові ресурси, матеріальні цінності, багатства надр і території – водні, лісові, земельні тощо ресурси, технічні засоби та інженерна інфраструктура, будинки і помешкання тощо);

- нормативно-правові (законодавчі приписи, що регулюють різні сторони суспільно-політичного життя та суттєво впливають на формування ціннісних орієнтацій громадян, форми та стиль їх поведінки, нормують політичну участь та соціальні дії);

- духовно-культурні (система цінностей, що підтримується та запроваджується державою, державна ідеологія, національна ідея, система офіційних і традиційних табу, обрядів і традицій, сакральність влади, страх тощо);

- інформаційно-комунікативні (інформація як новітня форма знання й технології, наукові та освітні заклади, канали та засоби масової інформації і комунікації, телебачення, радіо та преса);

- соціальні (визнання, повага, соціальний статус, державні нагороди, звання, посади, різноманітні форми соціального забезпечення тощо);

- демографічні (людський капітал в цілому, працездатне населення, пенсіонери, соціально вразливі верстви населення, яким підпадають під державний соціальний захист і відтак знаходяться в залежності від органів публічної влади);

- примусові (державна є єдиним суб'єктом легального насилля в сучасному суспільстві, що за допомогою спеціальних органів – суду, прокуратури, армії, міліції, служби безпеки, пенітенціарної системи – спроможний посягати на життя, свободу, майно та різноманітні права людини

Водночас всі ці ресурси можуть не допомогти втримати владу та стабільність суспільно-політичного розвитку без ще одного принципового ресурсу – легітимності держави та органів публічної влади. Ані примус, ані фінансові, технічні й інші ресурси не будуть дієвими без добровільного підкорення громадян існуючій владі, без авторитету органів влади, суспільного визнання дій і рішень державної влади як правомірних, законних і справедливих. Легітимність системи влади в будь-якій державі означає суспільний консенсус політичної еліти та громадянського суспільства щодо шляхів соціального розвитку, національної ідеї, системи цінностей, процедур і змісту владно-суспільної взаємодії.

Легітимність держави і влади досягається в процесі легітимації – ”розгорнутого у часі політичного дискурсу, процесу поширення обговорення, обмірковування, зрештою доведення колективної правильності й прийнятності соціально-правових норм, які переважно стихійно встановлюються новими політиками” [15, с. 322]. Основними рівнями легітимності державної влади є державна влада як явище; інститути державної влади та процедури їх формування; суб'єкти, що персоналізують інститути державної влади, а також політика конкретних суб'єктів, їхньої програми та дії. В той же час відомий західний дослідник С. Ліпсет зазначає, що легітимність є мостом між культурними чинниками і інституційними перемінними [16], виділяючи при цьому три інші рівні легітимності:

- ідеологічний, в основі якого покладено ціннісні орієнтири суспільства;
- правовий, який унормовує панування правлячої еліти;

– етичний, який визначається відповідністю дій влади очікуванням населення.

В цілому за С. Липсетом чинниками легітимності є ідеологія, право, мораль та ефективність влади (під якою розуміється перед усім економічна складова). С. Липсет разом з однодумцями вважали, що нестабільності нових демократичних режимів криється у поєднанні низької легітимності та низької ефективності.

Отже, можна зробити висновок, що обов'язковим атрибутом держави є існування відповідного механізму – легітимних органів державної влади, за допомогою яких здійснюється державне управління. Важливою характеристикою публічної влади є здатність кумулятивного накопичення владних ресурсів (так само як і протилежного процесу – здатності до кумулятивної втрати легітимності й розвалу владної системи). Відповідно до цієї властивості висока державна посада значно сприяє зростанню рівня персонального збагачення, водночас як значний фінансовий капітал та доступ до медіаресурсів збільшує шанси людини на входження до влади. В цьому є загроза олігархізації державної влади. Тому всі демократичні держави докладають значних зусиль до недопущення злиття політичної влади та економічного капіталу, монополізації сфер і галузей виробництва, концентрації комунікативних та медійних ресурсів.

Література:

1. Баранцева К.К. Ідіоматичні виміри феномену влади: історіософський контекст [Електронний документ] / К. К. Баранцева. – Режим доступу : http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/13/contents/begin.php3
2. Білий О. Дискурс влади і типи еліт // Політична думка. – 1994. – № 2. – С. 101-105.
3. Радченко О. В. Держава і демократія : перший мультисемантичний політичний словник [Навчальний посібник] / О. В. Радченко – Х. : Вид-во Асоціації докторів державного управління, 2011. – 312 с.
4. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми: Моногр. / Кол. авт.; За ред. проф. В. М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ; Міленіум, 2003. – 320 с.
5. Крымский С.Б. Философия как путь человечности и надежды. – К.: Курс, 2000. – 308 с.
6. Жак Деррида в Москве: деконструкция путешествия. – М.: РИК «Культура», 1993. – 202 с.
7. Сорокин П. Историческая необходимость // Социс. – 1989. – № 6. – С. 136–245.
8. Радченко О. Антропологічна природа ціннісної системи суспільства / О. В. Радченко // Теорія та практика державного управління : Зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2008. – Вип. 2 (21). – С. 275–282.
9. Лоренц К. Так называемое зло / Конрад Лоренц [Пер. с нем. А. И. Федорова ; сост. А. В. Гладкого, А. И. Федорова] – М. : Культурная революция, 2008. – 616 с.
10. Парсонс Т. О понятии “политическая власть” // Антология мировой политической мысли. – М., 1997 – Т. 2.
11. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми: Моногр. / Кол. авт.; За ред. проф. В. М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ; Міленіум, 2003. – 320 с.
12. Ковбасюк Ю. В. Влада / Ю. В. Ковбасюк, А. С. Крупнік // Енциклопедія державного управління – у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – Т. 1 : Теорія державного управління. – 2011. – с. 90 – 92.
13. Duverger M. Sociologie de la politique. – Paris: Themis, 1973. – 547 p.
14. Фуко М. Проблеми методу: інтерв'ю з Мішелем Фуко // Після філософії: кінець чи трансформація?: Пер. з англ. – К.: Четверта хвиля, 2000. – С. 94-109.
15. Українська державність у XX столітті: Історико-політичний аналіз / О. Дергачов (керівник авт. колективу). – К.: Політична думка, 1996. – 448 с.
16. Липсет С. Размышления о легитимности [Електронний ресурс] / С. Липсет. — Режим доступу: http://sbiblio.com/biblio/archive/lip_rasm